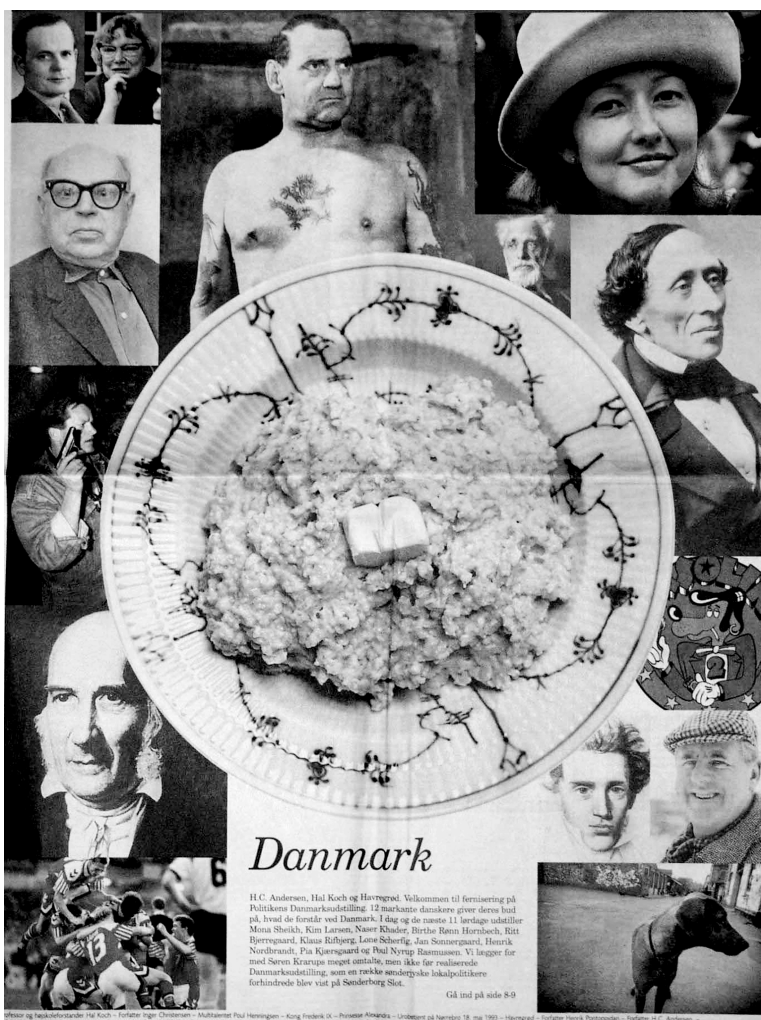


VÆRDIPOLITIK ELLER STRUKTURPOLITIK

– om sammenhængskraft
og moralsk forfald

Af Antje Gimmler



Politikens Kulturforside
d. 1. sept. 2001.

Sammenhængskraft bruges både i den politiske debat og inden for sociologi og socialfilosofi til at beskrive, om et samfund eller en gruppe er velintegreret. Dvs. 'sammenhængskraft' anvendes som en målestok for, hvor godt et samfund hænger sammen, om det bygger på enhed, samarbejde og tillid. 'Sammenhængskraft' har positive konnotationer og åbner op for et semantisk felt, som leder tanken videre til klassiske sociologiske begreber som 'social inklusion', 'social integration' eller 'solidaritet'. 'Sammenhængskraft' er et helt igennem positivt begreb – det ser ud til, at stor sammenhængskraft er en ønskværdig tilstand for ethvert samfund; heraf følger at mangel på sammenhængskraft antages at føre til anomi og social eksklusion eller et fragmenteret samfund. På det mere konkrete plan er påstanden, at samfund med svag eller ikke-eksisterende sammenhængskraft er karakteriseret ved mere kriminalitet, korruption og socialt bedrageri. Det kan derfor ikke undre, at sammenhængskraft hører til et af de mest fundamentale spørgsmål inden for sociologi og socialteori. Sammenhængskraft handler om spørgsmålet om selve den sociale orden – eller mere præcist – om hvad der får et samfund og dets medlemmer til at hænge sammen. Så sammenhængskraft er et af de helt centrale begreber i sociologien.

Denne higen og søgen efter den 'sociale lim' hænger nøje sammen med et andet klassisk sociologisk begreb, nemlig diagnosen social forandring. I det overordnede perspektiv har en af de store metafortællinger om social forandring, nemlig den om modernisering, sit udspring i sociologien. Modernisering, den vestlige verdens rationalitet eller differentiering er hyppigt anvendte begreber, der beskriver de skel-

sættende transformationer, som den vestlige verdens samfund har gennemgået i løbet af de sidste to hundrede år. Det er på baggrund af disse transformationer, at denne søgen efter sammenhængskraft skal ses. Diagnosen social forandring og søgen efter sammenhængskraft i moderne samfund kan ikke forstås isoleret fra hinanden; tværtimod er de i bund og grund uløseligt gensidigt forbundet. Derfor har det været den normative forudsætning, at moderne samfund er stabile og forbliver intakte for så vidt angår deres vitale funktioner, selv om eller fordi – her findes forskellige fortolkninger af diagnosen – disse samfund gennemgår enorme forandringer. Derfor er dualiteten mellem social forandring på den ene side og social stabilitet eller sammenhængskraft på den anden et hyppigt forekommende emne i både klassisk og moderne sociologi.¹⁾

Der er ikke noget at sige til, at konceptualiseringen af denne dualitet er genstand for forskellige fortolkninger og forskellige indfaldsvinkler i sociologien. Ikke bare det diagnostiske spørgsmål 'Hvad er drivkraften bag social forandring?', og det mere terapeutiske 'Hvordan skaber man sammenhængskraft?' har resulteret i meget forskellige svar. Er fælles værdier en forudsætning for sammenhængskraft? Hvis ja, hvilke værdier er der så tale om, sekulære eller ikke-sekulære? Er en ringe grad af social differentiering et godt udgangspunkt for sammenhængskraft? Og udtrykt på et mere funktionalistisk sprog: Er integration af anden orden, som fx systematisk samarbejdende velfærdsinstitutioner og kapitalistiske markedsforhold en indikator for et samfund med en høj grad af sammenhængskraft? Og hvordan spiller integration af første og anden orden sammen? Når man undersøger den klassiske

og den nyere litteratur om modernitet og sammenhængskraft, kan man typificere to teoretiske perspektiver til at forstå 'sammenhængskraft': den værdibaserede og den strukturelle. Det værdibaserede perspektiv påstår, at fælles normer og værdier, fælles traditioner og symbolske repræsentationer vil føre til en offentlig moral, som så igen vil føre til et samfund præget af sammenhængskraft med en høj grad af social integration. Det strukturelle perspektiv lægger derimod mere vægt på andre integrationsmåder, nemlig også integration af anden orden i form af institutioner, rettigheder (fx medborgerskab) samt politiske, juridiske og økonomiske strukturer.

På de følgende sider vil jeg først problematisere den brug af 'sammenhængskraft', som tager det for givet, at 'sammenhængskraft' er afhængig af fælles værdier i almindelighed og af etnisk og national homogenitet i særdeleshed. Derfor har jeg valgt først at referere til en dansk kontekst, og dernæst til den kommunitaristiske retning inden for socialteorien. I tredje del kommer jeg tilbage til det strukturelle perspektiv og vil skitsere dens mulige fordele, for at give en mere uddybende fremstilling af, hvilken risiko der kan være forbundet med denne higen og søgen efter 'sammenhængskraft'.

Men allerførst vil jeg komme med at par indledende bemærkninger om min egen motivation og baggrund. Som tysk sociolog og filosof er jeg normalt meget forsigtig med at bruge begrebet sammenhængskraft. Tysklands historie og den ideologiske brug af begreber som 'Gemeinschaft' har ført til en vis agtpågivenhed og nærmest instinktiv negativ refleks hos tyske sociologer, når det drejer sig om en værdiorienteret forståelse af sammenhængskraft. Men selv med denne mulige bias in mente mener jeg, at den måde 'sammenhængskraft' bruges på i den danske kontekst, nødvendiggør et kritisk og skeptisk perspektiv.²⁾

Ønsket om mere sammenhængskraft kædes her typisk enten sammen med ideen om et homogent dansk samfund befolket af danskere, der deler de samme 'danske værdier'; eller alternativt, med fælles-

skabsværdier i det nære samfund og frivilligt arbejde, som skal kompensere for nedskæringer i den offentlige service. Jeg tager Slavoj Zizeks rammende advarsel om den politiske brug af tilsyneladende apolitiske begreber meget alvorligt og vover den påstand, at det ikke kan udelukkes at 'sammenhængskraft' bruges som et strategisk våben, på samme måde som andre hæderkronede begreber før er blevet det: „Kampen om det ideologisk-politiske hegemoni er derfor altid en kamp om tilegnelse af de begreber, som 'spontant' opleves som 'apolitiske', fordi de formår at transcender politiske grænser. Det er ikke så mærkeligt, at den stærkeste oppositionelle kraft i de tidligere østeuropæiske lande var udtrykket *solidaritet*. Et typisk forsøg på at karakterisere samfundets uopnåelige mangfoldighed med ét begreb” (Zizek 2003, s. 17, egen oversættelse).

I den danske kontekst er ideen om 'sammenhængskraft' tæt forbundet med ideen om 'folkelighed' og 'fællesskab', ord som Grundtvig brugte og transformerede for at skabe sit begreb om et demokratisk, kristent og dansk nationalt fællesskab. Med 'sammenhængskraft' i en 'folkelig' kontekst forsøgte han at transcender profane, politiske begrænsninger som partier og særinteresser, for at nå frem til en upartisk enhed.

GRUNDTVIG OG DANSKHEDEN

Det er et velkendt faktum, at N. F. S. Grundtvig har haft enorm indflydelse på udviklingen af det danske demokrati (Grundloven af 1849), uddannelsessystemet og den protestantiske kirke: “Grundtvig har som ingen anden enkeltperson formet den danske identitet i det 19. og 20. århundrede; og hans ideer har stadig en helt enestående indflydelse i det 21.” (Bradley 2002, s. 308) Danskhed – også på bekostning af alt fremmed – var en af Grundtvigs kongstanker; en nationalisme, der passede til et lille land, som havde held til at kombinere fællesskab og lighedsideal med kulturel inklusion, udtrykt bl.a. gennem det danske sprogs centrale placering. Også Henning Jørgensen henviser i forbindelse med sin policy-forskning til Grundtvig og hans

særlige måde at konceptualisere lighed i kraft af 'danskheden'. Ifølge Jørgensen viste Grundtvigs indfaldsvinkel, som tager udgangspunkt i "hans begreb om 'folkeånden', om at se sociale, politiske og kulturelle relationer som værende rodfæstet i folket og ikke i eliten, sig at have et kæmpe potentiale, som siden har vokset sig stærk og indflydelsesrig". (Jørgensen 2002, s. 5) Grundtvigs begreber er den historiske kilde til den stræben efter økonomisk lighed og den – fristes man til at sige – nærmest medfødte impuls hos danskerne til at minimere uligheder i indkomst.

Danskerne er et folk, hvor, som Grundtvig udtrykte det, "få har for meget og færre for lidt" (Bradley 2002, s. 324). Derfor er danskerne, ifølge Grundtvig, mindre tilbøjelige til at falde for en af de synder, som allerede Rousseau udpegede som en af årsagerne til den moderne ulighed og uretfærdighed: *amour propre*, den egennyttige kærlighed til sig selv, som er et produkt af hierarkiske og ulige sociale og politiske forhold. Det ser ud til, at i den danske kontekst fører 'sammenhængskraft' til den mere beskedne *amour de soi même*, som ifølge Rousseau er en positiv kærlighed til sig selv, som ikke er baseret på ulighed, forskelle i status og den falske beundring og smiger, der følger med. Grundtvigs 'folkelighed' og 'sammenhængskraft' står i direkte modsætning til ideen om en elite som repræsentant for en nations sande ånd. I stedet socialiseres de unge gennem almen skolegang "i det nationale og lokale fællesskab, som vi alle kan og skal tage del i". (Bradley 2002, s. 324). Der er indlysende lighedspunkter mellem Grundtvigs ideer om et 'folkeligt' demokrati og en moderne velfærdsstat, der understøtter en socialpolitik, der søger at inkludere alle dets borgere og udjævne sociale skel.

Men der er også et andet element af Grundtvigs begreb om danskhed og 'folkelighed', og det er, at demokrati har sin rod i en specifik nationalkarakter og mentalitet. Det er tydeligt, at Grundtvig forestiller sig et samfund bestående af en homogen stamme – ideen om en folkeånd, der adskiller de nordiske folk fra andre vestlige nationaliteter som fx England eller Frankrig, har ironisk nok sit udspring i

den tyske romantik og idealisme. Mens franskmænd og englændere anses for at være letbenede rationalister med hang til individualisme og økonomisk utilitarisme, så har man i de nordiske lande, ifølge Grundtvig, en anden historisk baggrund og derfor en særlig folkeånd og mentalitet (den nordiske mytologis helteånd).

'Sammenhængskraft' i denne kontekst er noget, der kun aktualiseres blandt dem, der besidder de nordiske dyder i kraft af deres afstamning; 'sammenhængskraft' er et produkt af en underliggende homogenitet og er ikke noget, der frembringes af en heterogent sammensat gruppe af medborgere.

Selv om Grundtvig står for en forståelse af demokrati, hvor borgerne indgår i et samarbejde om at definere det fælles bedste og dermed udstikke de politiske rammer, så er selve medborgerskabet og de værdier, som politikken fastlægges ud fra, udtryk for nationale dyder, som er en del af folket, og som holdes i hævd gennem religion, uddannelse, andelsbevægelse og andre former for lokalt samarbejde. Den altafgørende pointe her er, at Grundtvigs begreb om medborgerskab er uløseligt forbundet med et sæt kulturelle værdier, som tilsyneladende kun er opnåelige for danskere. Både Grundtvigs understregning af homogenitet og værdier gør ham til en discipel af den kommunitaristiske linje i socialteori. Grundtvig og kommunitaristerne er overbeviste om, at såvel demokratiets politiske legitimitet som socialpolitik har deres rødder i værdier. I modsætning her til gør en anden tankegang, som ofte kaldes liberal, sig til talsmand for en anden model. Her er stat og demokrati et resultat af en kontrakt mellem medborgere, der – som en af vore dages mest kendte talsmænd for politisk liberalisme, John Rawls, påstår i sin "A Theory of Justice" – agerer, som om de var skjult bag et slør af uvidenhed, idet de ikke kender hinandens særlige omstændigheder, race, køn, status eller lignende. Dette fiktive slør af uvidenhed er løsningen i heterogene samfund (som har indset, at pluralitet er et faktum), hvor der ikke eksisterer nogen underliggende konsensus. Problemet med ulighed takles i dette perspektiv på næste trin, det såkald-

te forskellighedsprincip. I den liberale tradition er værdier ikke en kilde til enighed, snarere til uenighed; derfor bliver udelukkelse af notorisk problematiske områder som religion og etnicitet fra det politiske felt en nødvendig konsekvens. Det, der får et samfund til at hænge sammen i det liberale perspektiv, er udøvelsen af ligeværdigt medborgerskab, som medierer pluralitet og heterogene værdier.

Disse to retninger, den værdibaserede og den strukturelle, finder man ikke kun i politisk teori men også i klassisk sociologisk tænkning. Max Weber var ikke kun primus motor, når det drejer sig om analyse af den moderne vestlige rationaliseringsproces, han gik også ind for, at man skal acceptere det differentierede samfund, med alt hvad det indebærer. Og på trods af hans pessimistiske syn på bureaukratisering, massedemokrati og utilitarisme uden grænser, så var han realistisk nok til ikke at lede efter nostalgiske løsninger. Det er præcist det, han beskylder Ferdinand Tönnies for at gøre. Tönnies' skelnen mellem 'Gemeinschaft' og 'Gesellschaft' refererer – som Durkheims mekaniske og organiske solidaritet også gør det – til forskellige former for integration. Men mens Durkheim så optimistisk på det moderne samfunds muligheder for at opnå integration gennem organisk solidaritet, så leverer Tönnies terminologien til den kulturelle pessimisme, som er blevet en fast ledsager til den konservative sociologiske tankegang: "Fællesskab [Gemeinschaft] er den vedvarende og ægte måde at leve sammen på, selskab [Gesellschaft] er kun forbigående og skinbarlig. Og i overensstemmelse hermed skal fællesskabet selv forstås som en levende organisme, selskabet som et mekanisk aggregat og artefakt." (*Tönnies. Oversættelse: Jørn Falk, Fællesskab, selskab og den indre bonde, i: Sociologi under forandring, red. Peter Gundelach, Nils Mortensen, Jens Tonboe, 1990, s. 265/ 266.*)

Det implicitte problem ved Tönnies' dikotomi mellem 'Gesellschaft' som et samfund baseret på byttehandel på den ene side og så 'Gemeinschaft' på den anden som det tillidsfulde og substantielle nære samfund ligger i, at det ene udelukker det

andet. Det er ikke muligt at opnå sammenhængskraft i et 'Gesellschaft', og en tredje vej – sammenhængskraft i et samfund som består af både 'Gesellschaft' og 'Gemeinschaft' – synes ikke at være mulig. Fra et sociologisk synspunkt er problemet blevet begrebsliggjort som en differentiering mellem integration af første og anden orden og distinktionen mellem social og systemintegration. Det kommer jeg tilbage til i tredje del af artiklen.

VÆRDI-INTEGREREDE SAMFUND – DEN KOMMUNITARISTISKE MODEL

I 1980'erne kom en ny antagelse på banen, som går ind på at anlægge en værdibaseret synsvinkel på sammenhængskraft, som svar på den liberale teori og praksis i velfærdsstaten, nemlig kommunitarismen. Den har sine historiske rødder i den aristoteliske etos-tradition og i Rousseaus republikanisme. Rygraden i kommunitarismen er utilsløret normativ og lægger stor vægt på moralitet og etik. Som kommunitarismen ser det, er sammenhængskraft en positiv og nødvendig forudsætning for social orden og for den enkeltes mulighed for at realisere sig selv. Fravær af sammenhængskraft på den anden side tyder på, at et samfund er amoralsk. Det er ikke muligt her at give en fyldestgørende redegørelse for kommunitarismens politiske og sociale teori; jeg vil i stedet vælge nogle emner ud for at illustrere en typisk strategi for et værdibaseret syn på sammenhængskraft. Det er tydeligt, at kommunitarismen primært er møntet på USA, men det er let at generalisere dens kritik og anvende den på andre vestlige lande, med visse modifikationer. Jeg henviser her til programerklæringen fra den kommunitaristiske bevægelse, "The Responsive Communitarian Platform" fra 1991. Manifestet blev bl.a. underskrevet af Amitai Etzioni, Francis Fukuyama, Albert Hirschman, David Riesman og Betty Friedan; det er forfattet af Amitai Etzioni, der har skrevet et utal af artikler og bøger om emnet.

Kommunitarismen kritiserer den liberale stat for at lægge for stor vægt på rettigheder og for lidt på pligter. The Responsive Communitarian Platform er overbevist om, at større personligt ansvar vil knytte

de nære samfund tættere sammen og gøre op med den egoistiske individualisme, der er typisk for et liberalt samfund. Det er en moralsk revolution, som kommunitaristerne efterlyser: "Hvad er kommunitarisme? bliver vi tit spurgt om. (...) En mentalitetsændring er det mest basale svar. Hvis moral ikke får en stærkere position, vil de offentlige myndigheder blive overbebyrdet, og markedet kan ikke fungere." (Etzioni 1993, s. 247) The Communitarian Platform peger på fem centrale institutioner og samfundsområder, der skal gennemgå en moralsk transformation: familien, velfærdssystemet, uddannelses- og sundhedssystemet og den offentlige sikkerhed. Her vil jeg kun komme ind på familien, velfærds- og uddannelsessystemet.

At fokusere på familien er et klassisk træk ved konservativ socialteori. Budskabet er klart: Børnene forsømmes, fordi begge forældre er udearbejdende; der opstår sociale problemer som følge af høje skilsmissetal, og fordi børnene tilbringer så meget tid i daginstitutioner. Som Etzioni udtrykker det, så opstår der et "forældreunderskud": "Den situation illustreres på glimrende vis af en tv-reklame, hvor en mor ringer til sin søn, for at sige at hun skam har husket at lægge penge til ham ved siden af telefonen. 'Sørg nu for at få dig noget aftensmad, skat' hører man hende sige, mens barnet tager 20-dollar seddelen, ruller den sammen og sniffer kokain gennem den." (Etzioni 1993, s. 56) Og selv om The Communitarian Platform påstår, at de ikke nødvendigvis anbefaler en tilbagevenden til den traditionelle kernefamilie, så er det lige præcis det, de gør. Ifølge kommunitaristerne er enlige mødre eller fædre potentielt dysfunktionelle, og daginstitutioner er i bedste fald den næstbedste løsning for små børn. Der bør stilles større juridiske krav i forbindelse med både skilsmisse og ægteskab, mener The Communitarian Platform.

Samme strategi gør sig gældende for den kommunitaristiske holdning til velfærdsstaten. Kommunitarismen ønsker at gøre modtagere af sociale ydelser mere ansvarlige for deres egen situation og desuden styrke den hjælp og støtte, der findes i traditionelle relationer, som fx familie,

venner og naboer: "En vis grad af omsorg for sine nærmeste, at være sin bror eller søsters vogter, er nødvendig, hvis vi skal undgå statens konstante vokseværk, bureaukratiske velfærdsinstitutioner, flere og flere regler og forordninger, mere politi, domstole og fængsler." (Etzioni 1993, s. 260). Decentralisering går ud på, at problemer skal løses på det lavest mulige niveau; hvorfor skal det offentlige fx betale kommunalt ansatte for at rydde sne for pensionister, hvis nu naboer kan gøre det gratis?

Også i undervisningssystemet bør der ske en moralsk vækkelse. Undervisning i moralske spørgsmål skal være obligatorisk på alle niveauer "fra børnehaven til universitetet" (Etzioni 1993, s. 258). Fra et kommunitaristisk synspunkt skal undervisning i moralske anliggender tage udgangspunkt i amerikanske værdier, som er en del af den europæiske arv og hører hjemme i den europæiske tradition: fri forfatning, demokrati, gensidig tolerance, konfliktløsning med fredelige midler. Rent bortset fra at der kan være en afgrund mellem den moral, et land rent faktisk praktiserer, og den erklærede underliggende moralitet – Bush-regeringen er vel næppe den bedste rollemodel for fredelig konfliktløsning – så er der også et andet problem. Kommunitarismen stiller sig meget kritisk over for den såkaldte multikulturalisme. I det omfang andre kulturer måtte have noget at bidrage med i forhold til en undervisningskanon, bør det kun være noget, der kan rummes inden for de rammer, der er givet i form af de vestlige værdier og ideer. Den moralske revolution og sekundærsocialisering med såkaldt vestlige værdier vil så i det lange løb resultere i et homogent samfund og dermed større sammenhængskraft.

The Communitarian Platform kommer med en masse anbefalinger til positive forandringer i det amerikanske samfund, som ved første øjekast ser ganske fornuftige ud – hvem kan være imod, at børn lærer om tolerance? Men når man ser dem i konteksten, det amerikanske samfund, giver den moralske vækkelse anledning til heuristisk mistillid om skjulte dagsordener: det er helt klart den hvide angelsak-

siske middelklassemoralitet, der her forsvares og idealiseres. Det problematiske i deres synsvinkel er også, at de ser sammenhængskraft som udelukkende baseret på værdier og dermed borgernes dyder. Men man kan ikke diktere en moralsk revolution. Og desuden overser den kommunitaristiske synsvinkel samspillet mellem strukturelle forhold i et samfund og moral og vaner. Så det kommunitaristerne anbefaler, er en moralsk eller kulturel strategi som løsning på sociale problemer. Men selv om kommunitarismen sikkert et langt stykke af vejen har ret i deres antagelse om, at mange i den vestlige verden føler, der er en akut mangel på tillid og fællesskabsværdier, så er det ikke nødvendigvis en sociologisk korrekt diagnose. Og hvis ikke diagnosen er korrekt, kan den anbefalede strategi vise sig at være overfladisk og vildledende. Det er efter min mening tilfældet med kommunitaristernes ideologiske brug af begrebet 'sammenhængskraft'. 'Sammenhængskraft' i denne problematiske betydning vil bare sløre de virkelige konflikter og modsætninger i de vestlige samfund og vil ikke kunne medvirke til at revitalisere tilliden og sammenhængskraften i samfundet.

SOCIAL INTEGRATION OG MEDBORGERSKAB

I den liberale tradition er en medborger defineret som en, der har rettigheder og friheder, friheder som den enkelte kan bruge til vælge og udleve det, han/hun opfatter som et 'godt liv'. I den rene form, fx som det klassiske begreb i John Lockes teori, er medborgerskab individuelt og noget, der ikke har rødder eller tilhørsforhold som en afgørende dimension. Medborgerskab i den klassiske liberale tradition er et abstrakt begreb. Derfor har Grundtvig (og kommunitarismen) en pointe, når han mener, at danskheden, et folks særlige selvforståelse, er noget, der skal bevares og værnes om. Grundtvig føjer en affektiv og emotionel dimension til begrebet medborgerskab. I et historisk perspektiv har han haft succes: det danske 'vi', den danske identitet, har gjort det muligt at vise solidaritet med dem, der blev accepteret og inkluderet i 'vi'et'. Det illustre-

res bl.a. ved redningen af de danske jøder under den tyske besættelse.³⁾ Som Uffe Østergård fra Afdelingen for Holocaust og folkedrabsstudier forklarer, blev "jøderne reddet, ikke fordi de var jøder, men netop fordi de ikke blev opfattet som jøder." (Østergård i Kuper 2005, s. 16) Den rolle som Grundtvigs kirke, den danske folkekirke, spillede, var bemærkelsesværdig, idet den forsvarede ikke-diskrimination og hjalp jøderne. I sin artikel om redningsaktionen for de danske jøder, kommer Simon Kuper med en mulig forklaring på denne solidaritet og tegn på sammenhængskraft; men han peger samtidig på et muligt problem: "Jøderne blev reddet, fordi Danmark opfattede sig selv som et homogent samfund. Bagsiden er, at i et homogent samfund bliver der set skævt til at være anderledes." (Kuper 2005, s. 16) Det vil kræve en mere detaljeret undersøgelse og analyse at forstå, hvilken rolle sammenhængskraft, homogenitet og diversitet har spillet i dette tilfælde. Men man kan udlede af eksemplet, at et land som Danmark, som traditionelt opfatter sig selv som et primært etnisk og socialt homogent land, nok vil stå over for større udfordringer i en verden præget af globalisering og migration.

Hvordan kan Danmark klare sig gennem transformationen hen imod et mere multietnisk og samtidig socialt mere stratificeret samfund uden at miste sammenhængskraften? Mens det multietniske aspekt bliver diskuteret hyppigt og engageret i både den brede offentlighed og af forskere i sociologi og kultur, så ser det ud som om, andre typer af stratifikation, der måske også bidrager til mangelen på sammenhængskraft, er gledet helt i baggrunden i den offentlige debat. Det er overraskende, når man tager i betragtning, at ulighed og social stratifikation mht. køn, indkomst, uddannelse og social baggrund er klassiske sociologiske kategorier, som traditionelt har spillet en afgørende rolle for forståelsen af 'sammenhængskraften' i et samfund. En af grundene hertil kan være, at det værdibaserede synspunkt dominerer og at sådanne samfundsmæssige forskelle ikke anses for relevante. Men sådan en løsning forekommer

mig i bedste fald nostalgisk, og i værste fald en ideologisk skævvridning.

Hverken en klassisk liberal forståelse af den abstrakte og autonome borger eller forestillingen om borgere, der er værdimæssigt integreret i en folkeånd, synes at være en frugtbar strategi til at forstå sammenhængskraft i en tid med accelererende social forandring og senmodernitet. Et alternativ kan måske findes i den funktionalistiske og kritiske teoritradition i sociologien. Både den funktionalistiske og den kritiske teoritradition har forsøgt at indkredse den gensidige forbundethed mellem strukturelle forandringer, sociale forandringer og værditransformation og samtidig forstå sammenhængskraft. Fra et funktionalistisk synspunkt er integration af første orden eller social integration, dvs. tillidsfulde relationer styret af gensidig hjælp og forståelse i familien, skolen, opgangen eller villavejen osv., afhængig af, eller hænger i det mindste sammen med, integration af anden orden eller systemintegration. Integration af anden orden er det, der karakteriserer hastigt voksende og differentierede samfund, hvor institutioner ikke i sig selv har tilstrækkelig stor symbolsk kraft til at integrere dets medborgere. Systemerne kan være meget effektive, men de har også – som den kendte fortæller for kritisk teori, Jürgen Habermas, formulerer det – en tendens til at kolonisere livsverdenen og dermed underminere social integration. Han anbefaler på den ene side modstand mod denne kolonisering i form af nye sociale bevægelser, og på den anden en levende offentlighed, som giver borgerne mulighed for at give udtryk for deres interesser og øve indflydelse på politik og lovgivning. Også David Lockwood (1996), som i 1970'erne var med til at sætte diskussionen om system- og social integration øverst på den sociologiske dagsorden, bemærker, at medborgerskab kan vise sig at være en vigtig faktor. I en nyere artikel siger han, at både social stratifikation og sammenhængskraft bliver nemmere at forstå, hvis vi ser nærmere på tre referencepunkter for integration af anden orden, nemlig det komplekse samspil mellem demokrati, marked og velfærdsstat. Han gør gælden-

de, at der i medborgerskab ligger en integrerende kraft, som kan påvirke integration af første orden på måder, som markeds- og velfærdsstatsrelationer ikke formår.

Lockwoods pointe er, at sammenhængskraft kun kan forstås på baggrund af et mere omfattende billede af social stratifikation, og hvordan det medieres af det, han kalder "spillets regler" (Lockwood 1996, s. 535). Markedets regler og de regler, der gælder i det bureaukrati, der administrerer sociale ydelser, er strukturelt de samme; de opfatter individer som lige, bruger reglerne på en upersonlig måde og i overensstemmelse med de spilleregler, der gælder inden for deres område. Men alle tre områder, økonomi, velfærdsstat og demokrati som institution, bidrager til social integration ved at "strukture og legitime uligheder" (Lockwood 1996, s. 534). Mens reglerne, når det drejer sig om markedet og velfærdsadministration, faktisk forstærker status og klasseforskelle, ser tingene mere komplekse ud, når det drejer sig om medborgerskab. Medborgerskab kan have en lighedsskabende effekt og samtidig være med til at integrere og stabilisere social stratifikation og ulige livsvilkår. Det er klart, at selv om man i princippet har samme rettigheder, er det ikke ensbetydende med, at man har samme muligheder for at gøre brug af disse rettigheder. Den ulige fordeling af ressourcer, fx økonomiske eller uddannelsesmæssige, vil også gøre sig gældende og dermed føre til en stratifikation i den faktiske udøvelse af medborgerskab. Lockwood skelner mellem fire former for social stratifikation i forhold til medborgerskabet: medborgerskabsoverskud, medborgerskabsunderskud, medborgerskabsekspansion og medborgerskabseksklusion. Medborgerskabsunderskud vil fx have en direkte indflydelse på sammenhængskraft: Selv om dem, der 'forsørges af det offentlige', har ret til at modtage deres velfærdsydelser, bliver de samtidig behandlet og opfattet som 'andenrangsmedborgere'. De stigmatiseres, til tider endda med det resultat, at deres rettigheder som medborgere krænkes. Her modarbejder offentlig nedgørelse og mangel på respekt et samfund med stor sammenhængskraft. Men den ulige forde-

ling af medborgerskab har også den omvendte virkning: Nogle medborgere er mere lige end andre; de får et medborgeroverskud ud af lige rettigheder, fordi deres status sætter dem i stand til at bruge og sætte deres rettigheder igennem på en mere effektiv måde.

Lockwoods analyse af stratifikationen af medborgerskab kan bruges til at få en vis indsigt i både social stratifikation som sådan men også ideen om national identitet, som den udtrykkes sekulært i begrebet medborgerskab. Her kan man konstatere en klar forskel mellem Lockwoods syn på medborgerskab og den måde, som Habermas konceptualiserer medborgerskab og politiske såvel som sociale rettigheder. For Habermas er medborgerskab et velegnet middel, godt hjulpet af det juridiske, parlamentariske system og af den offentlige sfære, til at tæmme markedets og statens livsverdenstruende kræfter. Med Lock-

wood kan man mere kynisk vel konkludere, at systemeffektivitet heller ikke er at foragte; tværtimod kan den være med til at skabe sammenhængskraft på en meget direkte og anderledes måde. Lockwood citerer J. Barbalet, som er af den opfattelse, at "social integration breder sig fra følelsernes og patriotismens sfære over i de materielle glæders sfære" (Lockwood 1996, s. 534). Set i det perspektiv kan sammenhængskraft, stærkt forenklet, aflæses i den materielle kultur, som vi er fælles om; vi har de samme mobiltelefoner, PH-lamper og Georg Jensen duge. Er det hos os som forbrugere snarere end som medborgere, at sammenhængskraften skal findes? Alle danskere samles om og under PH-lampen? Er forbrug den nye værdiorientering, som erstatter de traditionelle kulturelle værdier?

Det spørgsmål kan jeg ikke besvare i denne artikel. Begrebet sammenhængs-



"UORDEN" – et puslespils manglende brikker.

kraft har mange facetter, som mine referencer til Grundtvig, kommunitarismen, Lockwoods funktionalisme og en anelse kritisk teori gerne skulle have illustreret. Den type stratifikationsanalyse, som Lockwood foretager, er efter min mening en helt nødvendig forudsætning for at forstå sammenhængskraft og for at forstå fælles værdier – uanset om de er materielle eller immaterielle. Ulighed i dens forskellige afskygninger påvirker de allerdybeste følelser og livsanskuelser, som national identitet og kærlighed til ens fædreland. Eller for endnu engang at sige det meget forenklet: Alle danskere står måske nok sammen om deres kærlighed til PH-lampen, men det er altså ikke alle, der har råd til at købe en! Uden en forståelse af den komplekse konstellation, som medborgerskab, markedet og velfærdsstatens bureaukrati udgør, er og bliver enhver snak om fælles værdier og en homogen identitet kun tom snak, ideologi snarere end reel diagnose. Og reelle diagnoser er det der er brug for, for at opnå en større grad af sammenhængskraft i moderne samfund.

Oversat fra engelsk af Lis Sand

Antje Gimmler er lektor i sociologi ved Aalborg Universitet og medlem af forskningsgruppen CASTOR.

NOTER:

1. Fx har Ulrich Beck et meget interessant bud på en form for dualitet, der karakteriserer en refleksiv modernitet: på den ene side er der sociale forandringer på det strukturelle niveau i moderne institutioner, som bliver mere og mere formålsløse, tomme skaller ("zombi-institutioner"), og ude af stand til at integrere samfundet; og på den anden side bliver sammenhængskraft en opgave for den enkelte, som nu ikke blot skal danne basis for hans eller hendes eget meningsfulde liv men også sociale relationer og stabilitet.
2. Se også Jens Tonboes bidrag om 'sammenhængskraft'.
3. Selv om nogle har sat spørgsmålstegn ved denne heltedåds moralske renhed, fordi de danske fiskere fik penge for at sejle jøderne til Sverige, kan jeg ikke se, at det skulle rokke ved den moralske værdi af deres handlinger. I Holland og andre europæiske lande – for slet ikke at tale om Tyskland – var der ikke mange, der var villig til at skjule eller redde jøderne – selv mod betaling.

LITTERATUR:

- S.A.J. Bradley, *Nicolaj Frederik Severin Grundtvig*, in: *Cambridge Quarterly*, 2002; 31,4, pp. 307-332.
- Amitai Etzioni, *The Spirit of Community*, New York: Touchstone 1993.
- Henning Jørgensen, *Consensus, Cooperation and Conflict, The Policy Making Process in Denmark*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2002.
- Simon Kuper, *Delivered from evil*, in: *Financial Times*, 2005, Jan 22, pg. 16.
- David Lockwood, *Civic integration and class formation*, in: *British Journal of Sociology*, V. 47, 3, 1996, pp. 531-550.
- Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991; first edition 1887.
- Slavoj Žižek, *Ein Plädoyer für Intoleranz*, Wien: Passagen Verlag, 2003.